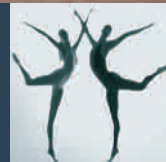

vijftiende jaargang | 2008 nummer 2

in de **S**teigers

| ERFGOEDNIEUWS UIT WEST-VLAANDEREN |

Provincie
West-Vlaanderen
Door mensen gedreven

Genieten. Het zit in ons.

in de **steigers**

vijftiende jaargang - 2008 - nummer 2

In de Steigers

Erfgoednieuws uit West-Vlaanderen verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van de Provinciale Dienst Cultuur, Afdeling Erfgoed, in opdracht van de Deputatie van de Provincie West-Vlaanderen

- **Redactie-adres:** *In de Steigers*, Dienst Cultuur, Provinciehuis Boeverbos, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries (Brugge)
- **E-mail:** erfgoed@west-vlaanderen.be
- **Redactionele coördinatie:** Marc Ryckaert en Jeroen Cornilly
- **Vormgeving en pre-press:** Provincie West-Vlaanderen, Grafische Dienst
- **Druk:** Provincie West-Vlaanderen, Grafische Dienst
- **Verantwoordelijke uitgever:** Ludo Valcke, directeur Dienst Cultuur, Provincie West-Vlaanderen
- **Abonnementen:** particulieren 5 euro per jaar, over te schrijven op rekeningnummer 091-0098046-08 t.n.v. Provincie West-Vlaanderen, Dienst Cultuur, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries-Brugge, onder vermelding van "In de Steigers" en de gewenste jaargang.
- **Oude nummers:** Oude jaargangen zijn vanaf 2001 nog verkrijgbaar tegen 2,5 euro (2001 en 2002) of 5 euro (vanaf 2003).
- **Werken mee aan dit nummer:** Jeroen Cornilly, Mathieu De Meyer, Marc Ryckaert, Bart Schotte, Dominique Velghe.
- **Illustratieverantwoording:** Beeldbank Vlas, Fonds Marcel Adins: blz. 31; Fonds Georges Coucke, foto Georges Coucke: blz. 32 midden; Fonds Johan Desmet: blz. 32 boven; Fonds Johan Desmet, foto Deryckere: blz. 34 boven en midden, 38 onder; Fonds Johan Desmet, foto Gerard Desmet: blz. 35 onder; Fonds Johan Desmet, foto Johan Desmet: blz. 37 boven; Fonds Johan Desmet, foto Pierre Minne: blz. 37 onder; Fonds Johan Desmet, foto Pierre Vanhalst: blz. 37 midden; Fonds Walter Leman: blz. 30 boven; Fonds Liesbeth Maertens: blz. 29; Fonds Carine Maes, foto André Verheye: blz. 38 boven; Fonds Ivan Pottie: blz. 35 midden; Fonds Christiana Verheeye: blz. 34 onder. Antony d'Ypres, Oostende: blz. 58, 59, 60. – Jeroen Cornilly, Gent: blz. 56 onder – Provinciale Bibliotheek, Brugge: blz. 30 midden boven, 35 boven, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51 boven en midden – André Ryckaert: blz. 30 midden onder, 55. – Marc Ryckaert, Sint-Andries: blz. 30 onder, 36 boven, 52, 53 onder, 56 boven – Stadsarchief Kortrijk: blz. 51 onder. – H. Vanhaelewyn, Brugge: blz. 57 boven. – Christiaan Van Sassenbroeck, Sint-Andries: blz. 33 onder – Dominique Velghe, Kortrijk: blz. 32 onder, 33 boven – Lieve Vergauwen / Noordzee Vliegclub Oostende: blz. 53 boven. – Westtoer, Sint-Michiels: blz. 36 onder.
- **Gedrukt op milieuvriendelijk papier.**

Kaftillustratie: het ondertussen verdwenen vlasbedrijf Maertens in Bavikhove. (Foto Fonds Liesbeth Maertens).

Deze bladzijde, van boven naar onder: vlasroterij (foto Fonds Walter Leman) – de oostelijke havenpier in Blankenberghe op een oude prentkaart (Provinciale Bibliotheek, Brugge) – het paviljoen van de Verenigde Staten op de Expo '58 in Brussel (foto André Ryckaert) – de stadswallen van Damme (foto MR).

INHOUD

31

DOMINIQUE VELGHE

De vlasindustrie in de streek van Leie en Mandel

40

JEROEN CORNILLY

Lang leve de prentkaart

47

BART SCHOTTE

De Beeldbank West-Vlaanderen Toen

52

MATHIEU DE MEYER

Gerestaureerde stadswallen van Damme officieel geopend

54

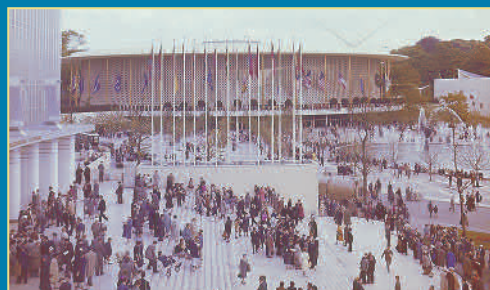
MARC RYCKAERT

Kort Erfgoednieuws

56

JEROEN CORNILLY & MARC RYCKAERT

Boekenplank

De vlasindustrie in de streek van de Leie en de Mandel

De streek van de Leie en de Mandel heeft veel van zijn welvaart te danken aan zijn rijke vlasverleden. Talloze West-Vlaamse schrijvers en dichters bezongen het wel en wee van de vlasindustrie: Guido Gezelle, René Declercq, Stijn Streuvels, Cesar Gezelle, Cyriel Buysse... Ook voor schilders als Emiel Claus, Modest Huys, Emiel Jacques en anderen waren de typische vlasserstaferelen een dankbare inspiratiebron. De provinciale gebiedswerking wil de komende jaren het voor de streek zo beeldbepalende vlaserfgoed sterk onder de aandacht brengen.

I Een historische teelt

Archeologische vondsten tonen aan dat er al in de prehistorie vlas geteeld en verwerkt werd in West-Europa. Antieke auteurs (Plautus, Vergilius, Plinius, Caesar) maakten in hun werken terloops melding van de vlasteelt en de linnenproductie in Gallië. Tot in de 14e eeuw bleef de vlasteelt in Vlaanderen echter een bijkomende cultuur en in de meeste gevallen een aanvullende seizoensbedrijvigheid voor de landbouwer die zijn vlas ook nog zelf rootte, zwingelde, spon en weefde.

Sinds de 14e eeuw werd er in de vruchtbare Mandelvallei intensief aan vlasbouw gedaan. Het was pas op het einde van de 15e eeuw dat er ook langs de Leie – voornamelijk tussen Menen en Sint-Eloois-Vijve – meer en meer vlas werd verbouwd. Keizer Karel zou ooit hebben gezegd: 'Ik vrees niet voor Vlaanderen, zolang er daar velden zijn om er vlas op te kweken en vingers om het te spinnen en armen om het te weven'. Op het einde van de 15e eeuw nam Vlaanderen stil aan het voortouw op de linnenmarkt. In Kortrijk was de opkomst van het damastweven volop in ontwikkeling.

Het zou echter nog tot in de 19e eeuw duren eer de Leie, waarin het vlas in houten hekkens werd geroot, zijn reputatie vestigde als *Golden River*. Deze benaming kwam van de Engelse kopers, die vanaf 1829 op de Kortrijkse vlasmarkt verschenen en tuk waren op het witgerote Leievlas.

Aan de rivier werden allerlei eigenschappen toegedicht die ervoor verantwoordelijk zouden zijn dat het in de Leie gerote vlas van zo'n hoge kwaliteit was. De echte troef van de streek lag echter in het vakmanschap van de vlassers, hun technische kennis, vaardigheden en ervaring die van vader op zoon werden doorgegeven en die nergens ter wereld ooit geëvenaard werden. Wevelgem en Kuurne waren de onbetwiste kop-trekkers onder de vlassgemeenten.

In onze streken werd voornamelijk aan vlasvezelbereiding gedaan. Dit vereiste een aantal intensieve handelingen die elk met zorg moesten worden verricht. Na zowat honderd dagen is het vlas rijp en moet het geogost worden – of zoals het in vaktermen heet: 'de vlaschaard moet gesleten worden'. Tot voor de Tweede Wereld-

Jonge vrouw tussen de vlaskapelletjes. (Foto Fonds Marcel Adins).

oorlog gebeurde dit met de hand om de vezel zo lang mogelijk te houden. Het vlas werd in hagen gezet om te drogen. Na ongeveer een week werd het in bundels gebonden en in mijten gestapeld tot het tijd was voor het ontzaden, wat meestal in de herfst of in de winter gebeurde. Nadat het vlas ontzaad was, moest het worden geroot. Roten is het proces waarbij het vlas in het water wordt gelegd en de bacteriën in het water de lijmstoffen tussen vezels en houtpijp oplossen zodat de vezels loskomen van de houtachtige kern.

Aanvankelijk liet men het vlas op het veld liggen, waar het in weer en wind werd geroot. Dat was het zogenaamde dauwrotten, een techniek die overigens heden ten dage weer vrij algemeen toegepast wordt (zie verder). Ook werd er geroot in het stilstaande water van putten. Geleidelijk aan ondervond men dat het beter was om de vezel te roten in stromend water. Meestal werd dit echter verboden omdat de houten roothekens hinderlijk waren voor de scheepvaart en omdat de watervervuiling die met het rootproces gepaard ging, vissterfte tot gevolg had. Wat de Leie betreft werd dit rootverbod tijdelijk opgeheven om de economische crisis halverwege de 19e eeuw het hoofd te bieden, wat een periode van welvaart voor de hele regio inluidde. Men bleef echter zoeken naar andere manieren om het vlas te roten en zo minder afhankelijk te zijn van de specifieke kwaliteiten die aan het Leiewater werden toegedicht. Het was uiteindelijk de

Boven: het slijten van het vlas.
(Foto Fonds Johan Desmet).

Midden: na het slijten werd het vlas in hagen gezet om te drogen.
(Foto Georges Coucke, Fonds Georges Coucke).

Onder: na het roten werd het vlas in 'kapellen' op het veld te drogen en te bleken gezet. Het bedrijf Mommerency in Ingelmunster is een van de laatste nog werkende warmwaterroterijen in West-Vlaanderen. Hier worden dus ook vandaag nog 'kapelletjes gezet'.
(Foto Dominique Velghe).

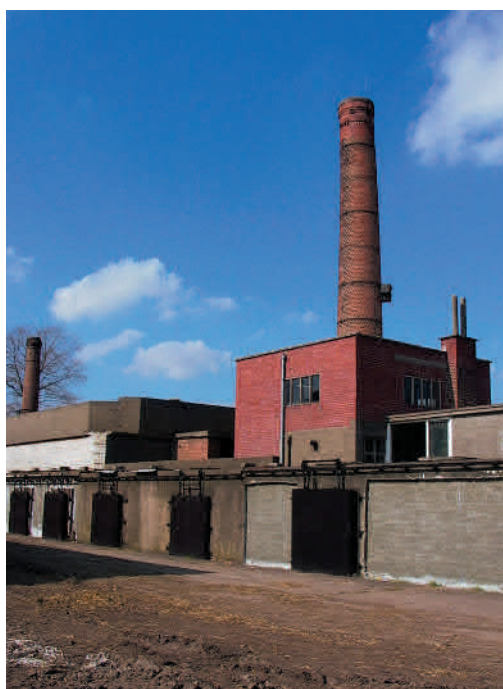
Wevelgemse uitvinder Constant Vansteenkiste (zie kaderartikel) die het procédé van het warmwaterrotten op punt stelde. Het kunstmatig rotten in warmwaterroterijen verdrong vanaf 1930 stil aan het Leierotten. In 1943 werd dit Leierotten trouwens definitief verboden. Het grote voordeel van kunstmatig rotten was de verkorting van de rootduur. Voortaan waren er slechts twee of drie dagen voor nodig in plaats van drie à vier weken (bij dauwrotten) of één à drie weken (bij putrotten). Men was ook niet langer afhankelijk van de nabijheid van de Leie. Overal in de streek doken nu warmwaterroterijen op. Dit waren betonnen constructies met verschillende rootkamers of rootputten – soms wel zestien – die meestal verhuurd werden aan vlassers uit de omgeving. Er was ook een ingenieuze pomp- en verwarmingsinstallatie aanwezig zodat het opgepompte water tot op de juiste temperatuur (ongeveer 30° C) kon gebracht worden. Het gerote vlas werd op de velden in kapelletjes te drogen en te bleken gezet. Als het vlas voldoende droog was aan de buitenzijde, werden de kapelletjes gekeerd om ook de binnenlaag te laten drogen en bleken.

Daarna werd het vlas gebrakeld (waarbij de houtpijp in stukjes werd gebroken) en gezwingeld (waarbij de stukjes houtpijp, de zogenaamde 'lemen', van de vezels worden verwijderd). Vooral het zwingelen eiste ervaring en vakmanschap. Vanaf de tweede helft van de 19e eeuw zocht men naar mogelijkheden om dit proces van brakelen en zwingelen volledig machinaal te laten gebeuren. Verschillende buitenlandse modellen kwamen op de markt, maar de Vlaamse vlassers wilden kwaliteitsvlas en de machines voldeden niet aan hun hoge eisen. De gebroeders Vansteenkiste uit Wevelgem en Maurice Soenens uit Oostrozebeke brachten in de jaren 1920 als eersten zwingelturbines op de markt die aan de normen van de vlassers voldeden. Vanaf de jaren 1930 werden de zwingelturbines algemeen gebruikt. Ze werden meestal op roterijen geïnstalleerd. Er kwamen steeds betere types op de markt. Constructeurs die hier zeker dienen vermeld te worden zijn Depoortere (Beveren-Leie), Vandommele (Gullegem), Van Hauwaert (Kuurne) en Leterme (Ieper).

Het gezwingelde vlas werd daarna in het magazijn van de *botekopers* opgemaakt om tegen zo'n goed mogelijke prijs aan de spinnerij verkocht te worden. Dat gebeurde tijdens de zogenaamde vlasmarkten. Deze markten lijken niet op wat wij tegenwoordig onder een markt verstaan. De vlamagazijntjes waren allemaal bij elkaar gelegen; op een bepaalde dag in de week stelden ze hun (halve) deuren open voor de verzenders die in opdracht van Gentse, Franse, Duitse, Ierse of Schotse spinnerijen vlas opkochten. De belangrijkste vlasmarkten waren gelegen in Wevelgem, Beveren-Leie/Desselgem, Bissegem, Kuurne, Ooigem en Ingelmunster. In Kortrijk werd elke maandag de vlasbeurs gehouden; hier werden de botekopers betaald en bleef men op de hoogte van de laatste nieuwtjes in de vlasserswereld.

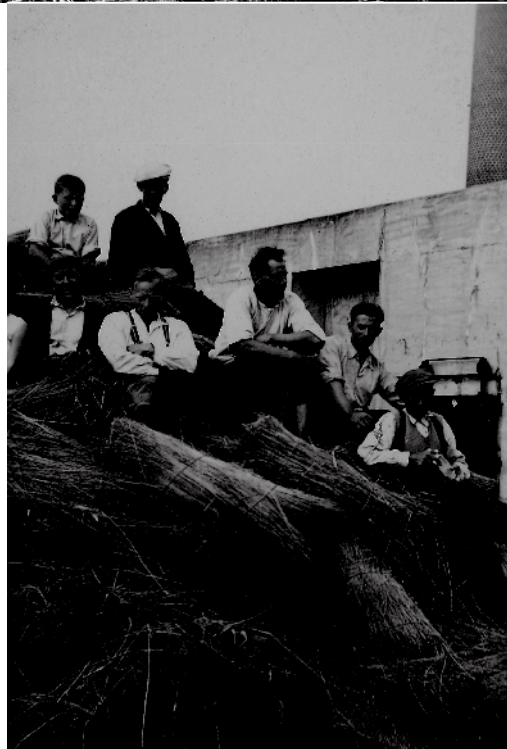
De vlasindustrie heeft heel wat ups en downs gekend in de loop van de geschiedenis. In 1943 waren er in het toenmalig West-Vlaanderen nog 25.040 gezinnen – niet minder dan 19% van het totale aantal gezinnen – die de vlasnijverheid als

Boven: vlas en vlaskloden (vlasafval) in de opslagplaats van het bedrijf Mommerency in Ingelmunster. (Foto Dominique Velghe).

Hiernaast: het bedrijf Dhondt in Menen is een van de mooiste en grootste vlassites uit de streek. (Foto Christiaan Van Sassenbroeck).

Boven: 'het slijten van een gevallen vlaschaard'. De uitgetrokken vlasstengels worden op de vlasakker bijeengeraapt om ze in hagen te drogen te zetten. (Foto Deryckere, Fonds Johan Desmet).

Midden: vlas wordt in 'kapellen' gezet. (Foto Deryckere, Fonds Johan Desmet).

Onder: vlasserij poseren voor de foto in 1958. Op de achtergrond een van de vele roterijen die de streek op dat ogenblik nog rijk is. (Foto Fonds Christiana Verheecke).

hun voornaamste activiteit hadden, en nog eens 18.164 gezinnen die er een aanvullend inkomen uit puurden (*Belgisch Staatsblad* van 13 mei 1946). Vanaf de jaren 1950 leek echter met de opkomst van de synthetische vezel de definitieve neergang ingezet van wat ooit de voornaamste bron van inkomsten van talloze families was. Op initiatief van het provinciebestuur werd in 1956 het Provinciaal Onderzoeks- en Voorlichtingscentrum voor Land- en Tuinbouw te Rumbek-Beitem opgericht, o.a. om de vlasteelt te ondersteunen. Het tij was echter niet meer te keren. Vanaf halverwege de jaren 1960 ging de uitzaai van vlas jaar na jaar achteruit en slonk het aantal vlasbedrijven zienderogen. Door de stijgende loonkosten werd vanaf de jaren 1970 ook de definitieve neergang van het aantal warmwaterroterijen ingezet. Men keerde terug naar de oorspronkelijke manier van roten. Op de dag van vandaag is het warmwaterroten quasi volledig verdrongen door het veel minder arbeidsintensieve dauwroten, waarbij men de vezels na het slijten gewoon op het land laat liggen totdat ze voldoende geroot zijn. Ook de eens zo typische vlaskapelletjes die overal in de streek te vinden waren en de bijbehorende penetrante geur van geroot vlas behoren, op enkele uitzonderingen na, ondertussen zowat definitief tot het verleden.

Veel vlassers zagen zich verplicht om een andere bron van inkomsten te zoeken en zochten hun heil in de textielindustrie of spaanderplatenindustrie. Vlashandelaren begonnen te weven, te tuften of synthetische garens te produceren. De handelaren in vlasafval ('lemen') begonnen eerst met de lemen, later met houtspaanders, de zogenaamde leem- of spaanderplaten te produceren. Hieruit groeiden heel wat toeleveringsbedrijven voor de meubelindustrie. Uit deze noodgedwongen reconversie ontstonden bloeiende bedrijven zoals Balta, Beaulieu en Quick-Step die op hun beurt zorgen voor werk en welvaart in de regio.

Toch is de rol van het vlas anno 2008 nog lang niet uitgespeeld: nog steeds wordt er jaarlijks zo'n 25.000 hectare vlas verwerkt in Vlaanderen, waarvan ongeveer 70% nog steeds in Zuid-West-Vlaanderen verwerkt wordt. Waar de streek vroeger talloze kleine familiebedrijfjes kende, is de vlasserij nu vooral een zaak van een aantal

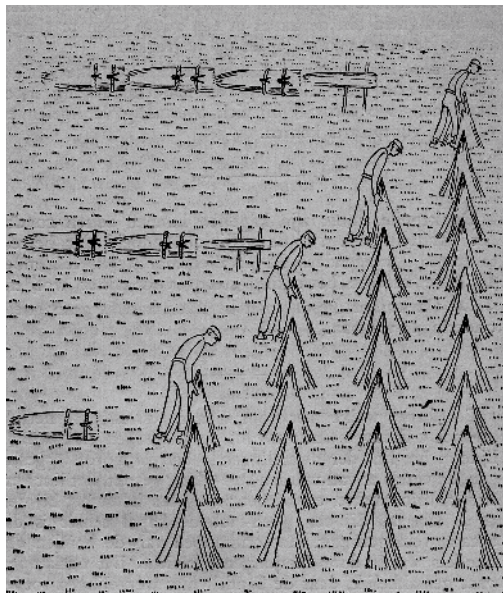

grote en kapitaalcrachtige bedrijven. Vlasvezels worden omwille van hun intrinsieke kwaliteiten trouwens samen met andere vezels meer en meer verwerkt tot hoogwaardige textielproducten waarvoor de regio tot ver buiten de landsgrenzen bekend is.

I En het erfgoed?

Op enkele uitzonderingen na (Vlasmuseum, Preetjes Molen...) werd er tot nu toe weinig aandacht besteed aan het behoud van het vlaserfgoed en de ontsluiting ervan voor een ruim publiek. Slechts een handvol sites zijn wettelijk beschermd. Toch leeft dit thema nog steeds bij een groot publiek. Onder impuls van de provinciale gebiedswerking bundelden veertien gemeentebesturen in Zuid- en Midden-West-Vlaanderen hun krachten om het tij te keren voor alle sporen van de vroegere vlasindustrie definitief uitgewist zijn. Het gaat om gemeenten die bekend staan als echte vlassersgemeenten: Deerlijk, Dentergem, Harelbeke, Ingelmunster, Izegem, Kortrijk, Kuurne, Menen, Meulebeke, Oostrozebeke, Waregem, Wervik, Wevelgem en Wielsbeke.

De organisatie van een vlasweekend in april 2007 (een samenwerking van VTB-VAB, Toerisme Leiestreek, het Vlas-, Kant- en Linnenmuseum, de Provincie West-Vlaanderen en de gemeentebesturen) lokte heel wat belangstelling. Zowat 2.500 mensen namen deel aan een begeleide autocarrit langs opengestelde vlassites, of aan een al dan niet begeleide fietstocht of wandeling in het thema van vlas. Ter gelegenheid van het vlasweekend werd ook de nieuwe vlasfietsroute ingefietst. Het traject voert de fietser zowel

langs de prachtige herenhuisen van de rijke vlashandelaren als langs de bescheiden huisjes van de simpele vlassers. De fietsroute kan worden besteld via www.westtoer.be.

Boven: het in 'kapellen' zetten. Tekening uit het boek *De Vlasbereiding* van Constant Vansteenkiste (Brugge 1930). De auteur geeft hierbij de volgende uitleg: 'Dit werk eischt een groote lichaamsbeweging, welke bestaat in het zich buigen om de noodige hoeveelheid vlas voor één kapel van den bundel af te scheiden, er mede op de juiste plaats te stappen waar de kapel moet opgesteld worden, zich wederom te buigen om de kapel te zetten, en daarbij de handigheid om de kapel in één zwaai open te slingeren en ze daarna juist gepast op te trekken'.

Midden: vlasarbeiders aan het werk (1964). (Foto Fonds Ivan Pottie).

Hiernaast: zwingelaars. (Foto Gerard Desmet, Fonds Johan Desmet).

Dergelijke initiatieven zijn nodig om het draagvlak te vergroten voor projecten die op langere termijn het vlaserfgoed voor de volledige vernietiging moeten behoeden. Zowel op vlak van onroerend, roerend als immaterieel vlaserfgoed is er namelijk wel nog wat werk aan de winkel.

I Onroerend erfgoed: de gebouwen

Tot op de dag van vandaag zijn de sporen van de vlasindustrie nog overvloedig zichtbaar in het landschap. Waar men gaat langs West-Vlaamse wegen, komt men warmwaterroterijen tegen... Of zwingelarijen, vlasschuren, botekoperswoningen, of, met wat geluk, Preetjes Molen, het enige vlaszwingelmolentje dat nog rest in onze contreien. Anno 2008 is er echter al een heel pak minder vlaserfgoed te zien dan twintig jaar geleden en wat nog rest is veelal in slechte staat. Alles bewaren is geen haalbare optie en de veelheid aan restanten van de vlasnijverheid maakt het er niet eenvoudiger op om de waarde van een bepaald gebouw in te schatten. Restaureren of afbreken? Herbestemmen is niet makkelijk en zeker niet goedkoop, dus de beslissing is dan ook meestal snel genomen.

De nood aan een overzicht van het nog aanwezige vlaserfgoed liet zich duidelijk voelen. In samenwerking met het Vlaams Gewest maakte de Provincie West-Vlaanderen werk van een zeer gedetailleerde inventaris van roterijen en zwingelarijen in de West-Vlaamse Leievallei, waarbij speciale aandacht gaat naar de nog aanwezige machinerie op de verschillende sites. Het Centrum voor Agrarische Geschiedenis maakte in opdracht van de Provincie West-Vlaanderen ook een snelinventaris van het vlaserfgoed in de vallei van de Mandel, met de focus op Ingelmunster, Oostrozebeke, Izegem, Dentergem en Meulebeke.

Met deze instrumenten wordt het iets gemakkelijker om een waardeoordeel over een bepaald complex te formuleren. Het is echter niet simpel om een draagvlak én de centen te vinden om dergelijke grote sites een nieuw leven te geven. Daarom moet er ook prioritair aandacht gegeven worden aan de zorg voor het nog resterende beeldmateriaal en de registratie van getuigenissen van vlassers om dit landelijk-industrieel erfgoed succesvol te kunnen ontsluiten voor een groot publiek.

I Roerend erfgoed: beeldmateriaal

Elke vlassersfamilie bewaart zijn dierbaarste herinneringen op foto. Trouwfoto's genomen bij de roterij van de familie, kinderen die spelen

Boven: Preetjes Molen in Heule dateert van 1866 en is de enige nog bewaarde vlaszwingelmolen in West-Europa. (Foto MR).

Hiernaast: de thematische fietsroute 'Vlastocht' leidt de fietser over ruim veertig kilometer door het hart van de West-Vlaamse vlassersstreek.

tussen de vlaskapelletjes of een duik nemen in het regenwater dat boven de rootputten werd opgevangen, vlasboeren die poseren bij een nieuw aangekochte machine... Ook het dagdagelijkse reilen en zeilen van de vlasindustrie is uitgebreid op foto vastgelegd: vlas in bloei, het slijten van het vlas, het zwingelen... Het vlasverleden van de streek telt vele facetten en heel wat ervan zijn vereeuwigd op foto. Dit erfgoed is echter kwetsbaar: oude foto's worden dikwijls tegen woekerprijzen aan verzamelaars verkocht, in het slechtste geval worden ze weggegooid of vergelen ze langzaam op zolder. Als we niet opletten, verdwijnt dit stukje erfgoed langzaam maar zeker uit de streek. Als ze bewaard worden, in locale archieven of bibliotheken, zijn ze slechts toegankelijk voor een handvol mensen die de weg kennen naar erfgoedinstellingen.

Via www.beeldbankvlas.be (een onderdeel van www.beeldbankwest-vlaanderen.be) kunnen de foto's echter ontsloten worden voor een ruim publiek en blijven ze minstens digitaal bewaard. Wie dat wil, kan het vlasverleden van de streek via de beeldbank reconstrueren: reeds lang afgebroken warmwaterroterijen, de oude loop van de Leie, de honderden mensen die langs de rivier aan het werk waren, de vlaskapelletjes die op de oevers te drogen stonden. Zowel professioneel fotomateriaal als amateurkiekjes horen thuis op de beeldbank.

Via wervingsacties in de verschillende (deel-)gemeenten worden foto's van particulieren ingezameld. Ze worden gedigitaliseerd en

beschreven; daarna krijgen de foto-eigenaars hun foto's terug. Acties in Wervik, Menen, Kuurne, Oostrozebeke, groot-Waregem (Desselgem, Beveren-Leie, Sint-Eloois-Vijve en Waregem), Harelbeke en Bavikhove leverden al zowat 3000 foto's op.

In het kielzog van de foto's duiken er ook heel wat oude filmpjes op met beelden over de vlasverwerking uit de tijd van de warmwaterroterijen. Ook dit is uniek beeldmateriaal dat we moeten zien te ontsluiten voor de volgende generaties.

I Immaterieel erfgoed: de getuigenissen

Kwetsbaarder nog dan de gebouwen en het beeldmateriaal, zijn de getuigen die dit boeiend

Boven: hekelen in de spinnerij *Linière de Courtrai*. (Foto Johan Desmet, Fonds Johan Desmet).

Midden: botekopers en verzender (in witte jas) met personeel ('emballeurs'). (Foto Pierre Vanhalst, Fonds Johan Desmet).

Links: het opmaken van het vlas in de 'botekamer'. (Foto Pierre Minne, Fonds Johan Desmet).

Met de veertien gemeenten uit de stuurgroep vlasiergoed, het Centrum voor Agrarische Geschiedenis, het Vlasmuseum, Erfgoedcel Kortrijk, Overleg Cultuur Zuid-West-Vlaanderen en het Algemeen Belgisch Vlasverbond werd er een ontwikkelingsgericht project ingediend én goedgekeurd door de Vlaamse Gemeenschap. In de loop van 2008 en 2009 wordt er werk gemaakt van de registratie van een aantal zorgvuldig geselecteerde vlasgetuigen die de verschillende aspecten van de vlasindustrie belichten: botekopers, verzenders, rotors, voerders, seizoensarbeiders, handelaars, krotzwingelaars... Met het verzamelde materiaal zal een mobiele tentoonstelling gemaakt worden die in verschillende gemeenten zal rondreizen. Er komt een DVD, een educatief pakket en er worden een tweetal vertelavonden en/of cultuurcafés georganiseerd.

Dominique Velghe

Beknopte bibliografie: Het standaardwerk over vlas is nog steeds: Bert Dewilde, *Twintig eeuwen vlas in Vlaanderen*, Tielt, 1984. Verder werd informatie geput uit: M. Debrouwere en E. Ducatteeuw, 'Toen de Leie nog leefde (1). Over de vlasbewerking in Beveren-Leie en Desselgem', *De Gaverstreke* 32 (2004), p. 31-82. – M. Debrouwere en E. Ducatteeuw, 'Toen de Leie nog leefde (2). Over de vlasbewerking in Beveren-Leie en Desselgem', *De Gaverstreke* 33 (2005), p. 45-133. – *Erfgoed van Industrie en Techniek. Vlaams-Nederlands tijdschrift voor industriecultuur* 17 (2008). – *Omwille van het vlas. De "memoires" van Constant Vansteenkiste. Met annotaties van Daniël Merlevede*, Wevelgem, Culturele Raad, 1988. – *De Vlasvallei. Industrieel Erfgoed in de Leievallei in West-Vlaanderen en Département Nord-Pas de Calais*, Kortrijk, 1993. – Yves Leterme, *Vlas heeft toekomst (toespraak t.g.v. viering 25 jaar Vlasmuseum)*, Kortrijk, 2007. – A. Viaene e.a., *West-Vlaanderen*, Brussel, 1958.

stukje streekgeschiedenis nog kunnen vertellen. De mensen die het hard labeur van het Leieroten nog hebben meegemaakt, zijn ondertussen niet meer in leven. Ook diegenen die de technische kneepjes van het warmwaterroten, het slijten met de hand of het manueel zwingelen nog in hun vingers hebben zijn niet meer zo dik gezaaid. Wie weet tegenwoordig nog wat een botekoper precies deed en een verzender? Wie kent nog de technieken om een stoommachine aan de praat te krijgen? En wat werd er op de vlasmarkten allemaal besproken? Om maar te zwijgen van wat er in de talrijke vlasserscafeetjes werd bedisseld...

Om het vlasverleden op een aangename manier te ontsluiten voor de komende generaties die minder vertrouwd zijn met het vlas, is het van belang dat we hun getuigenissen zo snel mogelijk registreren op geluidsband en/of videoband.

Boven: Poseren op de vlasakker...
(Foto André Verheyne, Fonds Carine Maes).

Onder: Zwingelen met de hand
vereiste heel wat vakkennis.
(Foto Deryckere, Fonds Johan Desmet).

De gebroeders Vansteenkiste

De Wevelgemse gebroeders Vansteenkiste hebben een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de vlasindustrie. Constant Vansteenkiste (1869-1948) was de bedenker van een groot aantal vernieuwingen, Jozef Vansteenkiste (1879-1943) was de technicus die de ideeën in machinerie omzette. Samen hadden ze meer dan vijftig patenten voor diverse vlaswerktuigen en -machines op hun naam staan. Beide broers waren gepassioneerde en sociaal voelende mensen die oog hadden voor het welzijn van de simpele arbeider.

Constant Vansteenkiste liep school aan het Sint-Lodewijkscollege te Menen. Na zijn humaniora ging hij zijn vader helpen die in de vlashandel werkzaam was. Al van jongsaf aan was hij gefascineerd door natuurkunde en hij begon dan ook al snel te experimenteren om het vlas in de hekkens gelijkmatiger te kunnen roten en om te vermijden dat het vuile Leiewater delen van het vlas aantastte. Uit deze proefnemingen groeide het concept van het kunstmatig roten buiten de Leie of het warmwaterroten. Wie op deze manier rootte, kon het rootproces sterk verkorten en was niet langer afhankelijk van de Leie. Toch werd 'puttevlas' niet zonder slag of stoot geac-

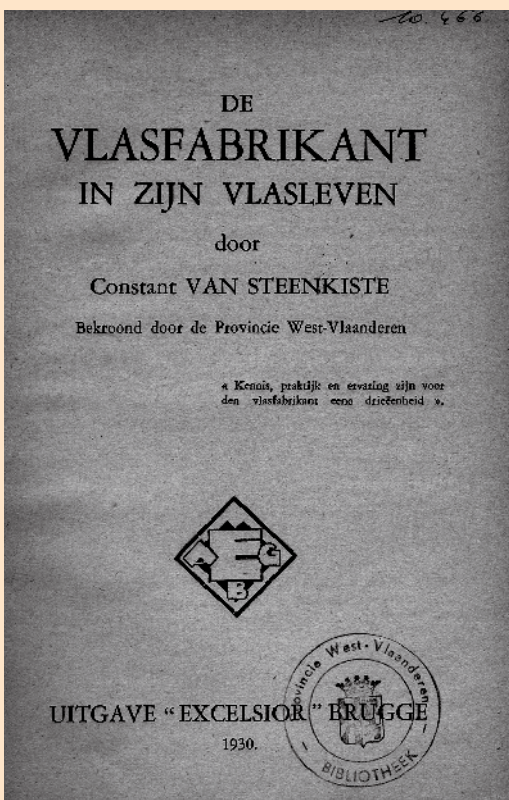
cepteerd. Er kwam vooral veel verzet van de uitbaters van de Leieoeverers tegen wat zij als minderwaardig want niet in Leiewater geroot vlas beschouwden.

Ook voor het zwingelen deden de gebroeders Vansteenkiste verschillende baanbrekende uitvindingen. Rond 1870 gebeurde het zwingelen met een zwingelrad. Dit was een vliegwiel in gietijzer waarop een twaalftal zwingels vastgeschroefd waren. De zwingelaar zette de molen in beweging met pedalen. Zwingelen was een stoffige en lastige job en de opbrengst was beperkt. Kort na de eeuwwisseling werd de eerste coöperatieve zwingelfabriek in werking gesteld. Ze bevatte 125 zwingelmolens en twee afval- of krotenzwingelmolens en was eigendom van 43 kleinvlassers-aandeelhouders. Enkele jaren later werd er een elektro-generator in gebruik genomen, waardoor Wevelgem als eerste gemeente in de streek over elektrische straatverlichting beschikte. In Wevelgem alleen al zouden er in nauwelijks tien jaar al twintig van die coöperatieven opgericht worden. Het waren moderne en mooie bedrijven, in vergelijking met de zwingelkoten die de huisnijverheid kenmerkten.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was Constant Vansteenkiste als activist actief. Toen de Duitse nederlaag onafwendbaar was, verhuisde hij met zijn familie eerst naar Nederland en later naar Duitsland, waar hij als adviseur van een groot vlasbedrijf in Freiberg werkte. Vandaaruit legde hij contacten in Engeland, de Baltische staten, Oostenrijk en Rusland, waar hij heel wat technische kennis van de vlasindustrie introduceerde. Pas in 1928 kwam hij terug naar België, waar hij samen met zijn broer verantwoordelijk was voor het beheer van de Gieterij en Werkhuizen Vansteenkiste te Ieper. – (DV).

Bibliografie: 'Vansteenkiste, Constant', *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel 7, Brussel, 1977, kol. 983-987.

Titelpagina van *De vlasfabrikant in zijn vlasleven*, door Constant Vansteenkiste. Het boek, dat in 1930 verscheen, werd door de Provincie West-Vlaanderen bekroond. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

Lang leve de prentkaart

Iedereen krijgt elk jaar wel een paar prentkaarten in de bus, opgestuurd door vrienden of familieleden die op vakantie zijn. In de vergeten laden van grootouders duiken vaak vergeelde postkaarten op met gezichten van dorpen en streken die ondertussen al grondig veranderd zijn. De postkaart, een creatie uit de 19e eeuw, lijkt nog niets aan populariteit te hebben ingeboet, integendeel zelfs. Verzamelaars bieden op internet hoge bedragen voor oude en zeldzame kaarten, terwijl boekjes met oude 'ansichtkaarten' nog steeds als zoete broodjes over de toonbank gaan. Archieven en bewaarbibliotheken koesteren hun verzameling prentkaarten als belangrijke iconografische bronnen en doen grote inspanningen om ze via internet voor een ruim publiek te ontsluiten.

I Een snelle ontwikkeling

De eerste officiële postkaarten werden gemaakt in 1869 in Oostenrijk-Hongarije en kwamen tegemoet aan een vraag naar een lager en uniform posttarief in een periode waarin het postverkeer een enorme groei kende. Het kartonnen kleinood, met een kant voor het adres en een kant voor een korte boodschap, kon tegen een vast bedrag aangekocht worden en op een gemakkelijke manier voor briefwisseling gebruikt worden. De meeste Europese landen volgden al snel en introduceerden hun eigen postkaart, herkenbaar aan een nationaal embleem. In België werden bijvoorbeeld op de tekstzijde een Belgische leeuw en een koninklijke kroon afgedrukt.

Op de tekstkant werden vanaf 1885 ook foto's afgedrukt, met ernaast nog wat ruimte voor een korte boodschap. Toeristen en badgasten konden van dan af aan pronken met het prestigieuze oord waar ze hun vakantie doorbrachten. De keerzijde bleef volledig gereserveerd voor het adres. Wanneer de correspondent heel wat te vertellen had, moest hij de witruimte naast de foto volledig volschrijven. Soms werd echt rond de foto geschreven en moest de geadresseerde de kaart ronddraaien om de boodschap te kunnen lezen.

Het beeld won al snel aan belang, vooral toen vanaf 1906 op de adreskant ook een korte boodschap geschreven mocht worden en de volledige voorkant door een foto kon ingenomen worden.

Prentkaart waarop alle beschikbare ruimte volgeschreven is. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

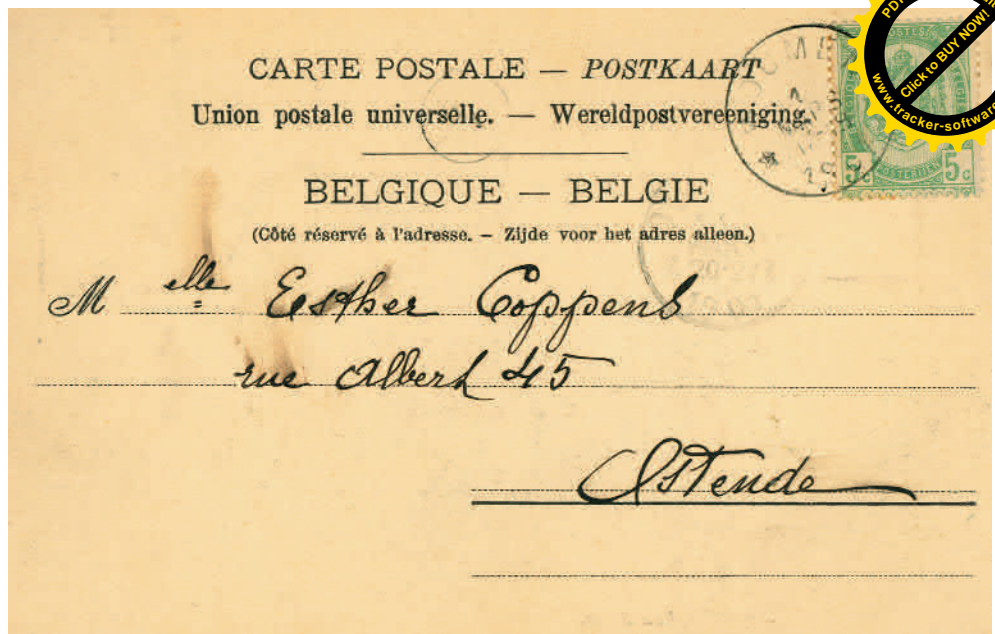

den. Postkaarten werden niet alleen meer gekocht als communicatiemiddel, maar veelal ook als souvenir. Sommige uitgevers speelden daar handig op in met de uitgave van boekjes met tien verschillende gezichten van een badplaats, het kustleven, steden als Ieper en Brugge, belangrijke kunstwerken en reeksen van belangrijke musea. Vooral beelden van de grote toeristische toppers zoals de belangrijke historische monumenten en de zeedijk waren bijzonder populair. Maar ook foto's van zeilschepen, vissers en baders, al dan niet met een erotische inslag, werden veelvuldig afgedrukt. Fantasiekaarten met stoomtreinen en verliefde paartjes, volledig in vierkleurendruk, behoorden eveneens tot het vaste aanbod. Ook van belangrijke 'evenementen' zoals de Heilige Bloedprocessie in Brugge en de Boeteprocessie in Veurne werden er reeksen gemaakt. Bovendien werden van bijna elk dorp in West-Vlaanderen vroeg of laat wel een of meerdere prentkaarten op de markt gebracht. Tot slot waren er ook prentkaarten op bestelling. Wie kapitaalkrachtig genoeg was, kon in de studio van de lokale fotograaf ook zichzelf laten portretteren op de rug van een ezel, voor een badkar of naast een piëdestal met vaas. De foto's werden vervolgens net als een postkaart op een stevig kartonnetje afgedrukt en soms ook verstuurd.

De prentkaart bleef tijdens het interbellum bijzonder populair. Aan de kust bleven afbeeldingen van de dijk en foto's van de drukbevolkte stranden de toon zetten. Daarnaast werden ook honderden prentkaarten van de frontstreek op de markt gebracht. Vaak waren het kaarten met de toestand van de gebouwen voor en na het verwoestende oorlogsgeweld. Heel wat van deze kaarten werden gebundeld in boekjes, meestal op het traditionele formaat (ongeveer 10 op 15 cm), maar soms ook op groter formaat. Soms werden alle kaarten aan elkaar bevestigd in een lange strook, van elkaar gescheiden door een geperforeerde scheurrand.

Het inkleuren van prentkaarten gebeurde al vanaf de late 19e eeuw, maar zou vooral tijdens het interbellum een belangrijke opmars kennen. De in felle tinten bijgekleurde foto's werden bovendien vanaf 1937 vaak met een glanzende vernis afgewerkt, wat het kleurige aspect nog versterkte. Echte kleurenfoto's werden pas van-

Boven en midden: voor- en achterzijde van een prentkaart van rond 1900. De ene zijde is volledig voorbehouden voor de adressering, waardoor de boodschap op de beperkte ruimte naast de foto moest geschreven worden. De kaart, met een afbeelding van de Noordbrug in Dixmude, werd op 1 maart 1901 verstuurd vanuit... Jumet bij Charleroi.

Onder: ook op deze kaart van Kortemark, verstuurd op 31 augustus 1905, werd de tekst op de fotozijde geschreven. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

BLANKENBERGHE. Partie de la Digue.

af 1950 op prentkaarten afgedrukt. Zeezichten met een idyllische zonsondergang en beelden van het strand, niet zelden met een wulpse dame in bikini prominent in beeld, gaven de sfeer van het moderne kusttoerisme weer. In de meeste steden werden nog steeds vooral de grote toeristische toppers en de belangrijkste monumenten afgebeeld. Ook mozaïekkaarten, met

drie of meer foto's van dezelfde badplaats, gemeente of streek bleven populair.

I Uitgevers

Op het einde van de 19e eeuw waren er letterlijk honderden uitgevers actief. Tijdens een internationale tentoonstelling, georganiseerd in 1899

Boven en midden: twee opnames van de zeedijk van Blankenberghe, met het *Grand Hôtel Godderis* en de *Kursaal*. Op de bovenste opname (vóór 1884) is de *Kursaal* te zien in de oorspronkelijke vorm, die uit 1859 dateert. Op de tweede opname is het *Kursaal*gebouw zowel in de hoogte als in de breedte uitgebreid. Deze wijziging dateert uit 1884, toen de *Kursaal* verbouwd werd tot luxehotel.

Onder: wandelaars en vissers op de oostelijke havenpier in Blankenberghe. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

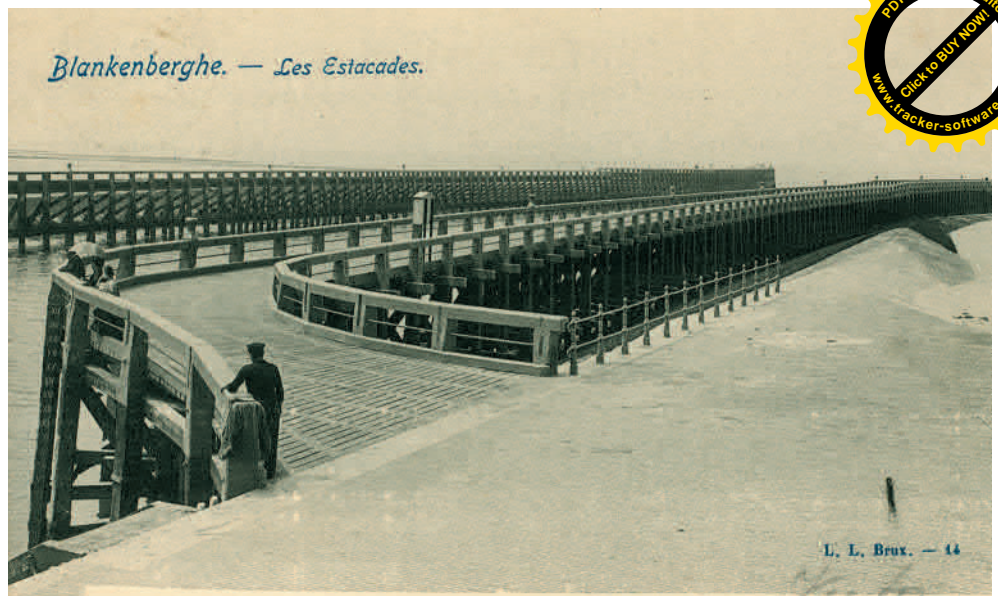

op de zeedijk van Oostende, konden verzamelaars zich bijvoorbeeld vergapen aan zowat vijftigduizend kaarten van niet minder dan 150 uitgeverij. Omer Vilain stelde in 1978 een uitgebreide lijst samen van uitgeverij die prentkaarten van Oostende op de markt brachten (*Ostendiana* 1978, p. 96-117). Ook voor steden als Brugge, Blankenberge of Ieper moet de lijst vrij lang geweest zijn. In Blankenberge treffen we uiteraard de verschillende grote Belgische uitgeverij aan zoals Nels (Brussel), Thill (Brussel), Star (Gent) en Albert (Brussel). Daarnaast waren er ook heel wat lokale uitgeverij actief. Vaak ging het om winkels of boekhandels. Op de Blankenbergse prentkaarten in de collectie van de provinciale bibliotheek werden er een veertigtal verschillende lokale uitgeverij aangetroffen, met daartussen namen als *Bazar de la Digue*, *Galleries Belges* en *de Librairie Internationale*. Ook buitenlandse uitgeverij brachten prentkaarten van Belgische badplaatsen op de markt. De uitgeverij *American Photo-Color* uit New York en *Aqua Photo* uit Parijs brachten bijvoorbeeld fraaie reeksen ingekleurde prentkaarten van Blankenberge uit. Van die badplaats vinden we verder prentkaarten van uitgeverij uit Erfurt, Zürich, Leipzig, Dresden en Hamburg.

I Meer dan leuke plaatjes alleen

Prentkaarten zijn een belangrijke iconografische bron en worden hoe langer hoe meer als dusdanig gebruikt. De bijzonder snelle evolutie van de bebouwing aan de kust kan bijvoorbeeld vaak geïllustreerd worden met verschillende

prentkaarten van een bepaald stukje dijk of een bepaalde straat. De opeenvolgende bouwfazen en uitbreidingen van bepaalde belangrijke dijkhotels kan met behulp van verschillende prentkaarten gemakkelijk in beeld gebracht worden. Interieurfoto's roepen de ondertussen alweer verdwenen exuberante luxe van heel wat hotels in Blankenberge en vooral Oostende op. Voor steden als Brugge, Ieper en Kortrijk tonen prent-

Boven en midden: twee beelden van de havengeul van Blankenberge.

Onder: in de jaren na de Tweede Wereldoorlog kon men van op het strand in Blankenberge voor enkele franken een tochtje op zee maken met het amfibievoertuig 'Neptune'. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

Furnes-Ambacht *Une Place* Boilshoucke

BOVEKERKE Dorpplaats

307. Groupe de Laitiers flamands
A group of Flemish milk-men

BRUXELLES. — Laitières flamandes.

*Le Journal
Jeune Belgique*

CLERCKEN: - Gendarmerie Nationale.

Édit. Bouquillon, Merckem.

Links: twee voorbeelden van prentkaarten met dorpsgezichten (Booitshoeke en Bovekerke).

Rechts boven en midden: vertrekend van opnames van hetzelfde onderwerp werden soms verschillende kaarten uitgebracht, al of niet ingekleurd en met een aangepast bijschrift. Zoek de zeven verschillen!

Rechts onder: deze prentkaart van een lokale uitgever uit Merkem toont met enige trots het monumentale rijkswachtgebouw van Klerken. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

kaarten duidelijk de evolutie van het stadsbeeld: de veranderingen die grootschalige restauratiecampagnes te weeg brachten, de opkomst van de historiserende architectuur ten koste van de witgepleisterde lijstgevels, de invloed van de tram en de auto op het straatbeeld, etc. De prentkaarten van het platteland komen op vandaag misschien nog wel het meest bevreedend op ons over, als daterend uit een lang vervlogen tijd. De wegen zijn slechts met kasseien verhard en bijna systematisch met bomen afgezoomd. De kerk werd meestal nog omgeven door graven, terwijl de bebouwing vaak vrij beperkt was. Dit 19e-eeuwse dorpsbeeld, waarin school, pastorie en kerk een prominente plaats opeisten, zou vooral vanaf de jaren 1950 ingrijpend en soms onherkenbaar veranderen door de opkomst van lintbebouwing en asfaltwegen. De boodschappen die op de prentkaarten geschreven werden, vertellen ook een verhaal. Ze helpen de leef- en denkwereld van de toerist of de bedevaarder terug tot leven brengen.

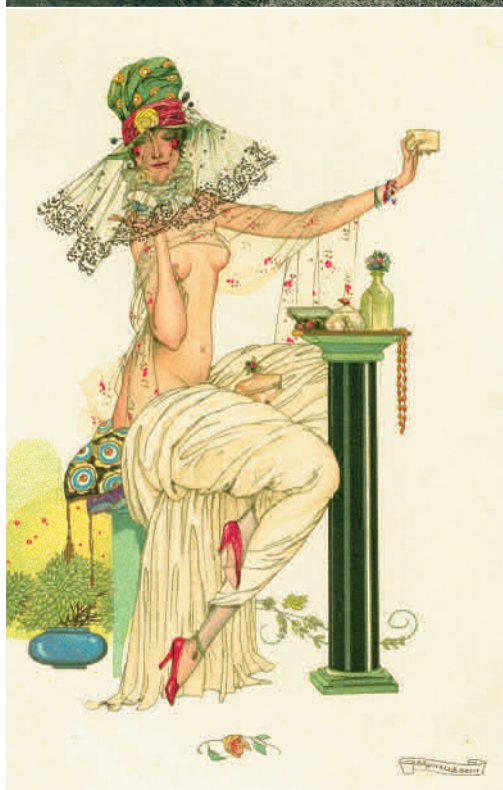

I De historische prentkaart door de uitgever herontdekt

De prentkaarten zijn voor velen een stukje nostalgie, een herinnering aan een verloren gegaan verleden. Uitgevers spelen al sinds de golden sixties op dit gevoel in met de publicatie van boeken. De in 1961 opgerichte uitgeverij *Europese Bibliotheek* uit het Nederlandse Zaltbommel startte in 1966 met een reeks boekjes met oude prentkaarten. In de jaren 1970 verschenen er een zeventigtal boekjes over West-Vlaamse gemeenten. Voor de korte begeleidende teksten deed de uitgeverij een beroep op verzamelaars en lokale historici of heemkundigen zoals Jaak Rau, Johan Ballegeer, Egied Van Hoonacker, Georges Claeys of Aubert-Tillo Van Biervliet. De reeks 'in oude prentkaarten' maakte voor het eerst de rijke iconografische bron die prentkaarten vormen op grote schaal toegankelijk.

Sindsdien zijn prentkaarten niet langer weg te denken in, vaak fraai uitgegeven, fotoboeken van gemeenten. Ze worden er opgenomen tussen historische foto's en ander iconografisch materiaal. Exemplarische voorbeelden zijn de boeken 'Het (...) van toen', die in de periode 1980-1989 op de markt gebracht werden door de Brugse Uitgeverij Marc Van de Wiele. Er verschenen 18 delen die betrekking hadden op een of meerdere West-Vlaamse gemeenten. De boeken waren een groot succes. De prentkaarten vonden ook hun weg naar de wetenschappelijke wereld, als een niet te miskennen historische bron voor de studie van de stads- en streekgeschiedenis.

De ontwikkeling van internet heeft de toegankelijkheid en de verspreiding van prentkaarten aanzienlijk vergroot. Op verschillende beeldbanken kunnen prentkaarten en ander histo-

Boven: naast de prentkaarten in standaard formaat werden ook grotere formaten uitgebracht (tot de 'carte monstre' toe van fotograaf-uitgever G. Hermans: 24x33 cm!), alsook panoramische kaarten. Deze afbeelding van de Kruispoort in Brugge is een voorbeeld van zo'n *carte panoramique* van de bekende Parijse uitgever Neurdein.

Midden: ook schilderachtige onderwerpen waren erg geliefd bij prentkaartenmakers, zoals deze schaapskudde in de buurt van Knocke.

Onder: prentkaarten met een erotisch tintje kenden al in de preutse Belle Epoque en het niet veel minder preutse interbellum een behoorlijk succes. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

Boven: behalve monumentale gebouwen, pittoreske landschappen en genrefereertjes, brachten sommige prentkaarten ook beelden van moderne infrastructuurwerken. In het begin van de 20e eeuw verscheen dit beeld van de Herdersbrug over het nieuwe zeekanaal Brugge-Zeebrugge.

Midden en onder: over bepaalde onderwerpen, zoals hier de boetprocessie van Veurne, werden reeksen prentkaarten uitgegeven, die in mapjes te koop aangeboden werden. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

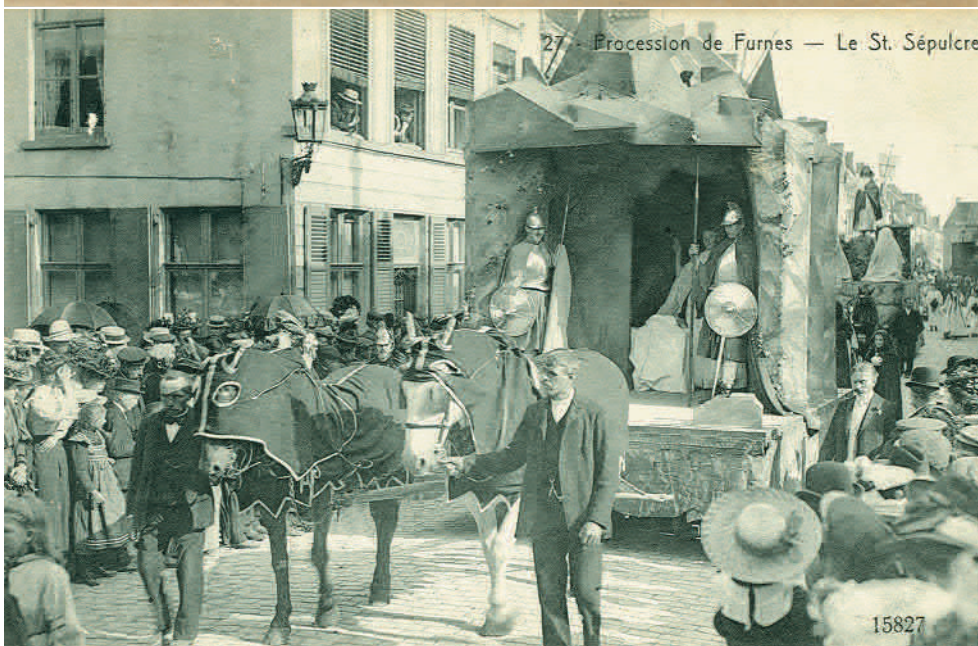

risch beeldmateriaal geraadpleegd worden. De belangrijkste voor West-Vlaanderen zijn de provinciale 'Beeldbank West-Vlaanderen Toen' (www.beeldbankwest-vlaanderen.be/toen/), de beeldbank van het stadsarchief Oostende (www.beeldbankoostende.be), de regionale beeldbank van CO7 (www.westhoekverbeeldt.be), de

beeldbank van de culturele raad van Anzegem (www.anzegem.be/anzegem.digitaal) en de topografische collectie van de Gentse universiteitsbibliotheek (<http://adore.ugent.be/topo/>).

Toch blijft er vraag naar publicaties waarin terug geblikt kan worden op het dorps- en straatbeeld uit een niet altijd zo ver verleden. Het verklaart waarom de Koksijdse uitgeverij De Klaproos enkele jaren terug startte met een nieuwe reeks postkaartboekjes onder de titel 'Graag gezien'. Op een vijftal jaar tijd verschenen er al publicaties over Adinkerke, Blankenberge, De Panne, Heuvelland, Ieper, Koksijde, Langemark, Lichtervelde, Lombardsijde, Menen, Mesen, Nieuwpoort, Oostende, Roeselare, Ruiselede, Sint-Idesbald, Tielt en Waregem. Daarbij wordt geput uit de collecties van lokale verzamelaars en een aantal openbare verzamelingen, zoals deze van de Provinciale Bibliotheek in Brugge.

Jeroen Cornilly

De beeldbank West-Vlaanderen Toen

Eén van de meest gefotografeerde hoekjes in Brugge is ongetwijfeld het Jan van Eyckplein. Duizenden toeristen legden dit unieke stadsgezicht met de Poortersloge en het Tolhuis reeds vast op foto. Wie wil weten hoe dit plein er een eeuw geleden uitzag, kan terecht in de Provinciale Bibliotheek, gevestigd op datzelfde plein in het Tolhuis, dat sinds 2000 omgevormd is tot een Provinciehuis.

I Een rijke collectie

In de Provinciale Bibliotheek vind je een schat aan informatie over de geschiedenis van West-Vlaanderen en de West-Vlaamse gemeenten. De boeken, tijdschriften en kranten in de magazijnen van deze bewaarbibliotheek dateren uit de 19e en 20e eeuw. Maar ook hedendaagse publicaties en tijdschriften uit of over West-Vlaanderen worden systematisch verzameld. Dit fonds geschreven bronnen wordt nog aangevuld met een uitgebreide collectie beeldmateriaal die tot de belangrijke openbare fondsen in Brugge en de provincie gerekend mag worden. Foto's, prentkaarten, porseleinkaarten, (glas)negatieven, dia's, gravures, lithografieën, affiches, kaarten, plannen en bouwtekeningen vormen een rijk en gevarieerd iconografisch fonds.

Diverse belangrijke collecties werden in de loop van de jaren verworven. Vermeldenswaardig is bijvoorbeeld het fonds Verbouwe. Alexis Verbouwe bracht een rijke collectie samen van

Op deze chromolithografische kaart uit het fonds Verbouwe zijn de Spiegelrei en het Jan Van Eyckplein in Brugge afgebeeld. Rechts van het midden, achter de scheepsmast, ziet men het Tolhuis. Op de achterzijde van de kaart is het menu afgedrukt van een huwelijksfeest dat op 31 januari 1903 plaats vond. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

Exigua, sed elegans urbs cum Abbatia et Castellano, in Flandria Austriaca: 5. miliaribus à Diemuyde et 2. à Neoportu distans. In pace Ultrajectana A. 1713. in favorem Domus Austriacae Statib. Generalibus concessa et A. 1714. per Pacem Badenensem Imperatori tradita est. Inter Politica aedificia Arx. ex Ecclesiasticis vero Templum Sanctae Walburgis spectari merebitur.

Kleine, aber schöne Stadt nebst einer Abbathey, und großen Castellano in Österreichisch Flandern 3. Meilen von Diemuyden, und 2. von Neoport gelegen. Sie ist in dem Verächtschen Frieden. A. 1713. in Faveur des. Kaiser Österreich, an die General. Staaten abgetreten worden, wird in dem Badischen Frieden. A. 1714. dem Kaiser überlassen. Unter denen Weltlichen Gebäuden, ist vornehmlich das Schloss, unter den Geistlichen aber, das Collegiat-Stuff bey St. Walburg zu betrachten.

*Tournay
Christen
Krieg
1713
A. 1714*

gegraveerde en gelithografeerde kaarten en gezichten van West-Vlaamse steden, dorpen en landschappen. Daarnaast is hij bekend voor zijn uitgaven van iconografieën, waaronder deze van de arrondissementen Veurne, Ieper en Oostende. Ook de indrukwekkende fotocollectie van Stijn Streuvels, met interessante beelden van het sociale en literaire leven in (West-)Vlaanderen, wordt in de Provinciale Bibliotheek bewaard. Luc Schepens, de eerste bibliothecaris, deed heel wat onderzoekswerk over de Eerste Wereldoorlog en bracht een indrukwekkende collectie foto's bijeen uit die bewogen periode. Het wetenschappelijke werk van Luc Devliegheer, die in opdracht van het provinciebestuur de tiendelige reeks *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen* publiceerde, leidde tot het opbouwen van een fotocollectie over het monumentale erfgoed die nog steeds verder wordt aangevuld. Uit de nalatenschap van Baron van der Elst verwierf de Provinciale Bibliotheek een reeks van 2.895 dia's over West-Vlaanderen.

I Beelden ontsluiten

Om deze waardevolle collectie historisch beeldmateriaal beter toegankelijk te maken voor een breed publiek, startte de Provinciale Bibliotheek in 2006 met de 'Beeldbank West-Vlaanderen', onder de naam *West-Vlaanderen Toen*. In eerste instantie was het de bedoeling om de eigen beeldcollectie van de bibliotheek te digitaliseren. Uit diverse contacten bleek al gauw dat ook niet-provinciale instellingen belangstelling hadden voor het initiatief. Het oorspronkelijke plan – een beeldbank geënt op de collectie van de bibliotheek – werd verlaten. In overleg met softwareleverancier Pictura en een aantal instellingen uit de provincie werd een nieuw concept uitgewerkt. Het werd een databank waarin verschillende partners hun rijke collectie beeldmateriaal aan een breed publiek kunnen tonen.

De voordelen van een digitale beeldbank zijn duidelijk. Het fotomateriaal wordt via internet direct toegankelijk voor een heel ruim publiek en kan op die manier de aandacht voor het lokale erfgoed stimuleren. De gebruiker heeft uitgebreide zoekmogelijkheden in de database. De oorspronkelijke stukken kunnen veilig worden

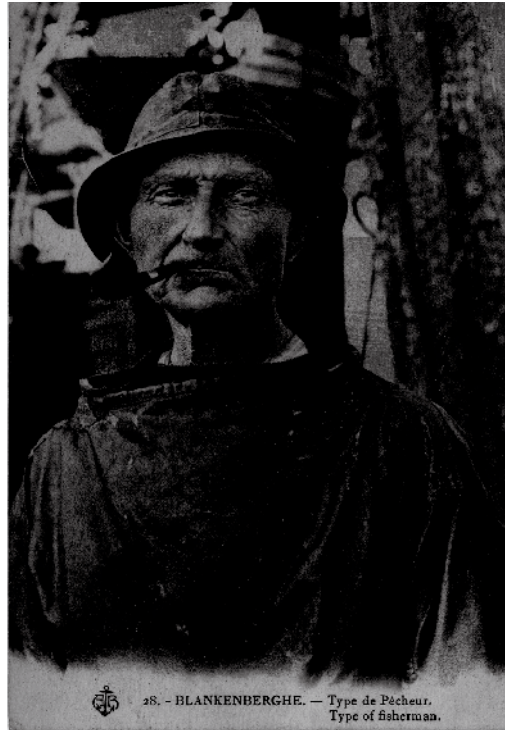

Vorige bladzijde: twee stukken uit het fonds Verbuwe. Het bovenste is een lithografie in twee tinten, met een gezicht op de zeedijk, het strand en de havengeul in Oostende in 1858. Op de achtergrond de vuurtoren en de *Cercle du Phare*, rechts het Koninklijk Paviljoen. Lithografie van Gerlier, uitgegeven door de Brugse firma Daveluy. De onderste plaat is een gezicht op Veurne, rond het midden van de 18e eeuw gegraveerd en uitgegeven door Johann Christian Leopold te Augsburg.

Deze bladzijde: drie prentkaarten met de Eerste Wereldoorlog als thema. Van boven naar onder: tekening van een gepantserde trein in de buurt van de IJzer, oorlogsschade in de kerk van Woesten, het kasteel van het Hoge bij Ieper voor en na de bombardementen. Voor deze laatste kaart werden foto's gebruikt van de bekende Ieperse fotografen Antony. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

Chaussée de Wenduïne -- Blankenberghe

28. - BLANKENBERGHE. — Type de Pêcheur.
Type of fisherman.

De kust was niet alleen een dankbaar onderwerp voor prentkaarten, de talrijke vakantiegangers vormden ook een uitgebreid en gretig koperspubliek. Hierdoor zijn er in de loop van meer dan eeuw heel veel verschillende kaarten uitgegeven. Een aantal ervan illustreert treffend hoe de kust in snel tempo van uitzicht veranderde. Zo is de Wenduïense steenweg net voorbij de haven van Blankenberghe, hier vermoedelijk in het begin van de jaren '20 gefotografeerd, niet meer herkenbaar (foto boven). Ook de zeedijk in Blankenberghe (foto onder, interbellum) is totaal van uitzicht veranderd. En de Blankenbergse vissers (foto midden) zijn al helemaal van het toneel verdwenen, sinds de haven van Blankenberghe nog uitsluitend als jachthaven fungeert. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

opgeborgen, want enkel de digitale kopie wordt gebruikt voor raadpleging en reproductie.

Het provinciebestuur wil met de 'Beeldbank West-Vlaanderen' in de eerste plaats aan kleinere gemeenten en instellingen de kans bieden hun beeldmateriaal digitaal te ontsluiten. Van de partners die aansluiten bij de beeldbank, wordt verwacht dat ze zowel de digitale beelden aanleveren als de informatie over de afbeeldingen. De Provinciale Bibliotheek staat in voor de kwaliteitscontrole en de integratie in de beeldbank. Een achttal gemeenten tekende reeds een overeenkomst met het provinciebestuur. Zes gemeenten overwegen binnenkort aan te sluiten.

Ook twee provinciale erfgoedprojecten maken gebruik van de beeldbank om het verzamelde beeldmateriaal bij het publiek te brengen. Het ondertussen afgeronde project Kustnetwerk Erfgoed en Musea en het project Vlaserfgoed werken elk vanuit een eigen invalshoek mee aan de opbouw van het beeldbestand. Een aantal instellingen aan de kust zullen hun collecties via *West-Vlaanderen Toen* toegankelijk maken. In het zuiden van de provincie worden beelden van het snel verdwijnend vlaserfgoed opgespoord en in de beeldbank geïntegreerd. Deze twee projecten krijgen ook een stuk herkenbaarheid binnen de beeldbank door een eigen URL.

28. Blankenberghe Digue - Villas et Hôtels 32
Zeedijk - Villas en Hotels

De software die gebruikt wordt voor de beeldbank West-Vlaanderen biedt de bezoeker heel wat mogelijkheden. Met de zoekmachine kan snel gezocht worden op één bepaalde term. Wie gericht afbeeldingen wil opzoeken maakt gebruik van de optie *specifiek zoeken*. Je kunt ook gewoon bladeren in de volledige collectie of in een selectie rond een bepaald thema, zoals de beelden over Wereldoorlog I of de fotocollectie van auteur Stijn Streuvels (1871-1969). De bezoeker kan ook persoonlijke selecties van beelden maken, opslaan en bij een volgend bezoek opnieuw bekijken. Dat gebeurt via de optie *mijn beeldbank*.

Momenteel zijn bijna 9.000 beelden opgenomen in de beeldbank *West-Vlaanderen Toen*. Dagelijks worden nieuwe beschrijvingen toegevoegd. Het loont dus de moeite om regelmatig een kijkje te nemen.

I Actuele beelden

Met de Beeldbank West-Vlaanderen wil het provinciebestuur niet enkel historisch, maar ook meer recent beeldmateriaal ontsluiten. Naast de *Beeldbank West-Vlaanderen Toen* is er daarom ook een *Beeldbank West-Vlaanderen Nu*. In dit deel van de beeldbank worden onder meer beelden opgenomen van recente activiteiten en initiatieven van het provinciebestuur, zoals de projecten op het vlak van ontwikkelingssamenwerking. Onder het thema 'Monumenten en Landschappen in West-Vlaanderen' worden meer recente foto's van het bouwkundig en landschappelijk erfgoed in West-Vlaanderen ontsloten. Het gaat om beelden uit de diacollectie van de afdeling Erfgoed van de provinciale dienst Cultuur. Heel wat van deze beelden werden gemaakt met het oog op publicatie. Momenteel zijn er ruim duizend beelden ingevoerd, die samen een belangrijk deel van de provincie vertegenwoordigen. In de loop van 2008-2009 zullen nog beelden toegevoegd worden van de tien kustgemeenten, Kortrijk en Brugge.

Bart Schotte

www.beeldbankwest-vlaanderen.be
www.beeldbankkust.be
www.beeldbankvlas.be

Boven en midden: twee beelden uit het fonds 'Stijn Streuvels'. De foto van de Heulebeek werd rond 1941 genomen door Streuvels zelf. Het portret van Streuvels is van een onbekende fotograaf en dateert van 1924.

Onder: diverse West-Vlaamse steden en gemeenten ontsluiten hun beeldmateriaal via de Beeldbank West-Vlaanderen. Deze foto uit het stadsarchief van Kortrijk is van de hand van de Kortrijkse fotograaf Alberic Goethals (1843-1897) en toont het Kortrijkse Casinoplein in 1861. Centraal staat het Casino, een feest- en concertzaal gebouwd in 1843-1844. Later diende het gebouw als school en nu is er de zetel van het Textielpatroonsverbond van Kortrijk gevestigd. (Provinciale Bibliotheek, Brugge).

Gerestaureerde stadswallen van Damme officieel geopend

West-Vlaanderen heeft er een nieuw stukje gerestaureerd erfgoed bij. In april 2008 werden de inrichtingswerken op de oude stadswallen van Damme afgerond. Een gedeelte van de omwalling rond het stadje, gebouwd tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568 – 1648), werd weer in zijn volle glorie hersteld. Dit gedeelte van de “zevenster” is sinds kort toegankelijk voor het publiek.

Spaanse troepen begonnen in 1617 met de bouw van de stadswallen van Damme. Het oudste gekende ontwerp is van de hand van de ingenieur Guillaume Flamean. De nieuwe versterking verving de oudere, middeleeuwse omwalling. Er verrezen grachten en wallen aangelegd volgens een zeer geometrisch patroon. Het grondgebied van de stad werd omgevormd tot een regelmatige zevenhoek met op elke punt een groot vijfhoekig bastion. De wallen die deze bastions met elkaar verbonden, worden ook wel courtines genoemd. Buiten deze wal werd een eerste brede gracht aangelegd met daarrond een tweede omwalling, bestaande uit ravelijnen en halve manen, die op hun beurt ook door courtines met elkaar verbonden waren. Rond deze tweede wal lagen de buitengracht en een glacis.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog vonden bij het stadje geen gevechten plaats. Dat was evenmin het geval tijdens de Spaanse Successieoorlog, toen de Fransen de versterkingen moderniseerden en een hoornwerk toevoegden richting Sluis. Vanaf het midden van de 18de eeuw raakten de versterkingen definitief in onbruik, de Duitse bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog even buiten beschouwing gelaten. De natuur palmde de oude versterkingen in. Grote delen werden meer dan 200 jaar ongemoeid gelaten. De grachten verlandden, wallen erodeerden. Langzaam verdwenen de open waterpartijen en verschenen rietvelden, drijftillen en de ecologisch zeer waardevolle, en voor onze provincie zeldzame, moerasbossen. Op andere plaatsen werden de wallen genivelleerd en in gebruik

Bij de restauratie van de stadswallen werd een stuk van de hoofdgracht opnieuw uitgegraven. (Foto MR).

genomen als akkerland. Een aanzienlijk deel van de oude versterking maakt nu deel uit van één van de mooiste natuurreservaten uit de regio: de *oude stadswallen van Damme*, grotendeels eigendom van en in beheer van Natuurpunt vzw.

Dit is ook het geval met de 'site schaapskooi'. De naam verwijst naar de hoeve d'Oude Schaapskooi, nabij de brug over de Damse Vaart. Op dit lapje grond bevond zich ooit het *bastion San Miguel*, een deel van de binnen- en buitengracht, een ravelijn en een halve maan. Deze werden nu opnieuw zichtbaar gemaakt in het kader van het Europese Interreg IIIA-project 'Staats-Spaanse Linies'. Samen met de stadswallen werden ook in de provincie Zeeland nog een fort en drie redoutes opgewaard: de Olieschans bij Aardenburg en de schansen Sint-Livinus, Sint-Jacob en Sint-Joseph bij Axel. Al deze projecten werden mogelijk gemaakt dankzij een bijdrage uit het Europese Fonds voor Regionale Ontwikkeling. Andere partners voor het project in Damme waren, naast het provinciebestuur van West-Vlaanderen, de stad Damme en Natuurpunt vzw.

Vanaf de weg langs de Damse Vaart (Damse Vaart West) kun je nu terecht op een wandelpad, waarlangs je aan de hand van infoborden heel wat te weten komt over de natuur in Damme en de militaire geschiedenis van het Zwinstadje. Het traject is ook makkelijk toegankelijk gemaakt voor rolstoelgebruikers en gezinnen met kinderwagens.

Op dit ogenblik worden de voorbereidingen getroffen om in de toekomst nog nieuwe acties te ontwikkelen rond de meer dan 160 verdedigingswerken die tijdens de Tachtigjarige Oorlog en de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) opgericht werden in de grensstreek van West- en Oost-Vlaanderen met Zeeland. Tegenwoordig draagt deze verzameling linies, versterkte stadjes, redoutes en forten de naam 'Staats-Spaanse Linies'. De linies speelden niet alleen een belangrijke rol in de bepaling van de landsgrenzen tussen Nederland en België, maar ook in de verdere geschiedenis van de twee landen. Een groot deel van deze linies en vestingen is in het landschap terug te vinden en leeft nog volop door in de structurerende werking en herkenbaarheid in het landschap. De linies zijn waardevol als cultuurhistorisch erfgoed, als toeris-

tisch-recreatieve attractie en als bepalend element in de ecologische verbingsgebieden.

In IJzendijke bestaat sinds kort een museum rond het thema: 'Het Bolwerk'. Ook dit is zeker een bezoekje waard. In Fort Liefkenshoek in Beveren werd een gloednieuw bezoekerscentrum ingericht in de zogenaamde *kat*, één van de gebouwen op het terrein. Ook hier schenkt men heel wat aandacht aan het fenomeen 'Staats-Spaanse Linies'. Daarnaast werden ook al verschillende publicaties uitgegeven en kwam er een overzichtskaart op de markt die te verkrijgen is in de meeste bezoekerscentra en musea in de streek.

Mathieu de Meyer

www.staatsspaanselinies.eu.

Boven: overzichtsfoto van het recent gerestaureerde gedeelte van de stadswallen van Damme. (Foto Lieven Vergauwen, Noordzee Vliegclub Oostende).

Onder: doorsnede van de aarden wal. (Foto MR).

KORT ERFGOEDNIEUWS

I Vijftig jaar Expo 58

Van 17 april tot 19 oktober 1958 vond in Brussel de wereldtentoonstelling *Expo '58* plaats. Het was de eerste wereldtentoonstelling van de naoorlogse periode. Na de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog richtte men de blik resoluut op de toekomst: humanisme en democratie zouden vrede brengen en de technologische vooruitgang zou bijdragen tot ieders comfort en geluk. Landen en grote bedrijven wedijverden om er de nieuwste verworvenheden van wetenschap en techniek te presenteren. Niet toevallig was het Atomium het symbool van de tentoonstelling: de atoomenergie zou in de komende decennia immers aan de basis liggen van de vooruitgang. In zes maanden tijd kwamen meer dan 42 miljoen bezoekers op het evenement af.

Het verband tussen de Expo van 1958 en erfgoed is op het eerste gezicht misschien niet evident. Toch is er meer dan één raakpunt tussen de beide. Zo was de wereldtentoonstelling een hoogtepunt van moderne architectuur, waarbij het gebruik van revolutionaire materialen en technieken in dienst stond van nieuwe architectuurvormen en optimistische toekomstvisies op wooncomfort en stedenbouw. Veel deelnemende landen droegen de bouw van hun paviljoen op aan een van hun toparchitecten. Het Philipspaviljoen was zelfs een ontwerp van Le Corbusier. Veel van die paviljoenen, zoals ook dat van Philips, werden na de Expo helaas gesloopt. Maar een aantal bleef behouden. Dank zij de gebruikte technieken (onder meer met spanten in hout of staal) konden ze zelfs vrij gemakkelijk gedemonteerd en elders terug opgebouwd worden. Zo kwam het IBM-paviljoen in Londerzeel terecht, waar het vandaag dienst doet als toonzaal van een grote bouwstoffenfabrikant. Ondanks zijn vijftig jaar beantwoordt het perfect aan de noden van de 21e eeuw. De gebruiker looft de 'lichte, bijna zwevende indruk' en de 'uitbundige lichtinval' van het gebouw. In West-Vlaanderen zijn twee voormalige paviljoenen terechtgekomen. Zij hebben inmiddels allebei sinds 2005 het statuut van beschermd monument. In Wevelgem kon het toen startende Sint-Pauluscollege het Joegoslavische paviljoen aankopen. Het gebouw was een ontwerp van architect Vjenceslav Richter uit Zagreb.

Ondanks noodzakelijke aanpassingen aan de nieuwe bestemming, heeft het nauwelijks iets van zijn oorspronkelijke kracht verloren. Op de Pottelberg in Kortrijk staat een van de paviljoenen van de sectie Stedenbouw, ontworpen door de Belgische architecten Goffaux en Vandenberghe. Bijzonder is dat de dragende structuur bestaat uit zes spanten van gelijmde houtlamellen, vervaardigd door de Kortrijkse firma De Coene. Dit bedrijf, dat van 1888 tot 1977 actief was, genoot aanvankelijk grote bekendheid als producent van meubels, maar profileerde zich na de Tweede Wereldoorlog met zijn gelijmde houten spanten die grote overspanningen mogelijk maakten. Op de wereldtentoonstelling van 1958 werden in meer dan twintig paviljoenen De Coenespanten gebruikt. Na de sluiting van de tentoonstelling haalde De Coene een van deze paviljoenen naar Kortrijk terug, waar het als bedrijfskantine fungeerde. Nu zijn er de administratieve diensten van een internationale distributieketen van sanitair in ondergebracht.

Onder de vele bezoekers waren er uiteraard heel wat landgenoten. Men schat dat acht op de tien van alle Belgen toen de Expo bezocht heeft. Het is dan ook niet verwonderlijk dat dit sporen nagelaten heeft in het collectieve geheugen. Alleen al de tocht vanuit de provincie, vaak in de eerste gezinsauto langs de kort voordien voltooide autostrade, was een avontuur. Voor de overgrote meerderheid betekende dit bezoek een eerste kennismaking met ruimtevaart (een replica van de in 1957 gelanceerde *Spoetnik* was prominent aanwezig in het paviljoen van de USSR), robots, computers of kleurentelevisie. Ook de randverschijnselen, zoals het op de markt komen van nieuwe producten – *soft ice*, het Expobrood als eerste industriële brood, enz. – bleven in ieders geheugen gegrift. Deze collectieve herinneringen maken deel uit van het immateriële erfgoed. Reden genoeg voor de erfgoedcellen in Vlaanderen en Brussel om gezamenlijk een project op te zetten onder de titel *Expo '58: Back to the Future*. Getuigenissen en anekdotes werden verzameld bij honderden Vlamingen die als bezoeker, bouwvakker of medewerker de Expo meemaakten. Een schat aan amateurkiekjes en -filmpjes werd bijeengebracht. Dit resulteerde in een website (www.expo58.eu) en een fraai boek onder redac-

tie van Annick Lesage. De erfgoedcellen werkten tevens lokale initiatieven uit. Zo liep tot eind juni in het Museum voor Volkskunde in Brugge de tentoonstelling *Studio Expo: een Brugse blik op de werelddtentoonstelling*. Kortrijk pakte uit met een kunstproject in het teken van Expo '58 op verschillende locaties in de stad. Ook vijftig jaar na datum blijft de werelddtentoonstelling inspireren. – (MR)

I Tuinenroute Brugs Ommeland online

Het heeft iets langer geduurd dan gedacht, maar sinds einde mei is de parken- en tuinenroute van het Brugs Ommeland (zie *In de Steigers 2007*, p. 136-137) online op de website van het *European Garden Heritage Network* (EGHN). Het netwerk is een Duits initiatief dat gecoördineerd wordt door de *Stiftung Schloss Dyck* in Jüchen (Westfalen). In het kader van de culturele samenwerking tussen de provincie West-Vlaanderen en de Landschapsverband Westfalen-Lippe werd enige tijd geleden aan de provincie gevraagd om tot het netwerk toe te treden. De West-Vlaamse inbreng focust op het groene erfgoed in en rond Brugge, onder de titel: 'Wonen in groen – tuinen in Brugge en het Brugs Ommeland'. Zowel in de historische binnenstad als in de ruime rand rond Brugge is een grote rijkdom aan parken, tuinen en cultuurlandschappen te vinden. Een aantal hiervan wordt op de EGHN-website gepresenteerd. In Brugge zelf zijn dat het Koningin Astridpark, het Begijnhof, het Minnewaterpark en de vestingen. In de rand gaat het voornamelijk om kasteeldomeinen: Loppem, Male, Beisbroek, Tudor, Bulskampveld, Wijnendale, d'Aertrycke en het Ravenhof in Torhout. Daarnaast komen enkele bijzondere erfgoedlandschappen aan bod, zoals de Assebroekse Meersen, het Fort van Beieren en de stedelijke begraafplaats in Steenbrugge. De tuinenroute van het Brugs Ommeland is niet de enige nieuwkomer op de website. Onder de titel 'Groene geheimen langs de Maas' stelt de Nederlandse provincie Limburg eveneens een reeks merkwaardige parken en tuinen voor aan een internationaal publiek. De website van de EGHN is raadpleegbaar in vier talen, waaronder het Nederlands. – (MR).

www.eghn.eu

Boven: het paviljoen van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) was één van de blikvangers op de werelddtentoonstelling van 1958. Met zijn zes stalen spanten en de licht gebogen glazen voorgevel was het een toonbeeld van de nieuwe architecturale vormen en technieken.

Midden: het paviljoen van de Sovjet Unie, gezien vanaf het paviljoen van de Verenigde Staten. In volle Koude Oorlog zetten beide grootmachten hun beste beentje voor op Expo '58. In het Russische paviljoen was ruimtevaart – met een replica van de Spoetnik – een belangrijk thema.

Onder: ook in het pretparkgedeelte van de Expo ontbrak de ruimtevaart niet, getuige de opvallende raket die zo uit een Kuifjealbum lijkt weggeplukt. (Foto's André Ryckaert).

BOEKENPLANK

I Wandelen langs erfgoed

Erfgoed Vlaanderen bracht in samenwerking met het Davidsfonds een gids met wandelingen langs het bekende en minder bekende bouwkundig erfgoed van veertig Vlaamse steden en gemeenten. Traditionele monumentengemeenten zoals Mechelen, Sint-Truiden en Leuven ontbreken uiteraard niet. Daarnaast zijn plaatsen opgenomen die op het eerste gezicht wellicht minder voor de hand liggen, zoals Genk, Bornem of Horst. Voor West-Vlaanderen werden wande-

Boven: het belfort van Tielt.
(Foto MR).

Onder: het kasteel van
Beauvoorde. (Foto JC).

lingen uitgewerkt door Damme, Diksmuide, Ieper, Kortrijk, Oudenburg, Roeselare, Tielt en Wulveringem. Elke wandeling wordt uitvoerig beschreven, is vergezeld van een kaartje en wordt geïllustreerd met een tiental foto's. De lengte is eveneens opgegeven. De ondertitel geeft telkens aan op welk thema er dieper wordt ingegaan. In Oudenburg wordt er bijvoorbeeld niet enkel stil gestaan bij de resten van de Sint-Pietersabdij, maar wordt ook op zoek gegaan naar sporen van het Romeinse verleden van de stad. De monumenten die Erfgoed Vlaanderen beheert zijn vanzelfsprekend ook opgenomen. De wandeling door de dorpen Wulveringem en Vinkem start logischerwijze aan het kasteel van Beauvoorde. – (JC).

Kris Naudts, *Steengoed! 40 verrassende erfgoedwandelings door Vlaanderen*, Leuven, Davidsfonds / Erfgoed Vlaanderen, 2008, 260 blz.

I Themanummer Vlaserfgoed

Het driemaandelijks Vlaams-Nederlands tijdschrift *Erfgoed van Industrie en Techniek* wijdt zijn eerste nummer van dit jaar volledig aan het Vlas-erfgoed. Aan de basis hiervan ligt een stage-samenwerking tussen de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie en de opleiding industrieel erfgoed aan de *Université d'Artois* in Arras. Met bijdragen uit Vlaanderen, Nederland en Frankrijk is het een echte grensoverschrijdende publicatie geworden. Dank zij de onvermoeibare Adriaan Linters is West-Vlaanderen bovendien extra goed vertegenwoordigd, met een algemeen artikel over de Leievallei als productiecentrum van vlas ('de Vlasvallei') en een interview met Bert Dewilde, de stichter van het Kortrijkse Vlasmuseum. Daarnaast is er nog een bijdrage van Luc Soens over Preetjes Molen in Heule, de enige nog bewaarde vlaswingelmolen van Europa. Voorts is er een uitstekende bijdrage van (alweer) Adriaan Linters over de techniek van het vlasroten. Dit nummer van *Erfgoed van Industrie en Techniek* is een must voor eenieder die belangstelling heeft voor de geschiedenis van de vlasteelt. – (MR).

Erfgoed van Industrie en Techniek. Vlaams-Nederlands tijdschrift voor industrieel erfgoed, 17e jaargang, maart 2008, 80 blz. – www.vwia.be

I Huis met een rijke geschiedenis

Sinds vijftien jaar is er, onder de naam *Levend Archief*, in het Stadsarchief van Brugge een bloeiende vereniging actief, die het beter kenbaar maken van het archief tot doel heeft. De vereniging geeft niet alleen het driemaandelijkse tijdschrift *Archiefleven* uit, zij organiseert ook lezingen en cursussen en doet zelf actief aan onderzoek. Dit laatste gebeurt voornamelijk binnen de Werkgroep Huizengeschiedenis, die geïnteresseerde vrijwilligers bijeenbrengt om de geschiedenis van historisch interessante panden grondig uit te spitten en te publiceren. In 1997 verscheen een eerste boek, gewijd aan het huis 'De Oude Steen' in de Wollestraat. Eind vorig jaar kwam een zesde deel van de pers. Deze keer wordt het huis Gouden-Handstraat 21 onder de loep genomen. In zijn huidige voorkomen is het een 17e-eeuws huis met trapgevel, maar de oorsprong ervan ligt in de 14e eeuw. Een aantal bouwelementen, waaronder de voet van een vroegere traptoren, dateren trouwens nog uit de middeleeuwen. Behalve op de bouwgeschiedenis gaan de auteurs ook uitvoerig in op de opeenvolgende bewoners: van een middeleeuwse houthandelaar over Spaanse handelaars en Vlaamse ambtenaren, een provinciegriffier en een priester uit de 19e eeuw, tot de huidige eigenaars. Dit levert een verrassend rijk en veelzijdig sociaal-economisch tableau op, tegen de achtergrond van zeven eeuwen stadsgeschiedenis. – (MR).

Brigitte Beernaert, Jan Delfosse, Toon De Meester, Jan D'hondt, Bernard Schotte, Ludo Vandamme, Andries Van den Abeele, Marc Vanhoonaeker, *Zeven eeuwen stadsgeschiedenis in een huis. Bewonings- en bouwgeschiedenis van het huis Gouden-Handstraat 21 in Brugge (Leven in oude huizen, VI)*, Brugge, Levend Archief, 2007, 80 blz.

I Ieperse grootmeesters in de fotografie

In de geschiedenis van de fotografie in Vlaanderen neemt de naam Antony een prominente plaats in. De broers Maurice (Ieper 1883 – Oostende 1963) en Robert Antony (Poperinge 1885 – Oostende 1966) registreerden in ontelbare portretten en stadsgesichten het West-Vlaanderen

Boven: Bij restauratiewerken aan het huis Gouden-Handstraat 21 werden in 1967 een dichtgemetselde spitsboogopening uit het einde van de 14e eeuw (met sporen van polychromie) en een lampnis teruggevonden. (Foto H. Vanhaelewyn, Brugge).

Hiernaast: dank zij de traptoren is het huis Gouden-Handstraat 21 goed herkenbaar op dit detail uit het plan van Brugge door Marcus Gerards (1562).

De zuidzijde van de Grote Markt in leper kort vóór de Eerste Wereldoorlog, gefotografeerd van op het belfort. Op de achtergrond de Sint-Jacobskerk. (© Foto Antony d'Ypres, Oostende).

van de eerste helft van de twintigste eeuw. Tot aan de Eerste Wereldoorlog hadden ze hun zaak in de leperse Boterstraat, na de oorlog vestigden zij zich in Oostende. Deze beide steden zijn dan ook opvallend ruim vertegenwoordigd in hun oeuvre. De foto's van Maurice zijn gekenmerkt door een streven naar technische en artistieke perfectie, terwijl Robert eerder een reportagefotograaf was. Van deze laatste zijn onder meer de hallucinante opnames uit 1914-1915 bewaard, die de voortschrijdende ondergang van het gebombardeerde leper tonen. Ondanks twee wereldoorlogen is het grootste deel van het werk van de Antony's bewaard gebleven. Dit vormt dan ook een uitzonderlijke iconografische bron voor onder meer het uitzicht van het vooroorlogse leper, van de verwoestingen van de Eerste Wereldoorlog en de wederopbouw erna, en van het leven in Oostende tijdens het interbellum.

Aan de Antony's werden de laatste jaren al verscheidene boeken gewijd. Toch viel er voldoende nieuws te brengen om de uitgave van nóg een boek te verantwoorden. Onder de titel *Godenschemering over leper* brengt Jan Dewilde een zeer ruime en representatieve selectie van de Antonyfoto's over leper. In chronologische volgorde loopt dit overzicht van een groepsportret van het lerarenkorps van het Sint-Vincentiuscollege uit 1893 tot twee beelden van de wederopgebouwde Sint-Maartenskerk in 1930. Onder de vele tientallen voortreffelijk gereproduceerde foto's bevinden zich ook tien uitzonderlijke kleurenfoto's van Maurice Antony uit 1913. Deze nooit eerder afgedrukte beelden werden gerealiseerd volgens het in 1907 door de gebroeders Lumière ontwikkelde *Autochrom-procédé*, dat nog het beste kan omschreven worden als de oudste vorm van kleurendia's. Het zijn de enige

kleurenopnames van leper en omgeving vóór de verwoesting. Als inleiding bevat het boek de uitvoerigste biografie die tot nog toe over beide fotografen verscheen. Hierin wordt ook aandacht besteed aan hun moeder: Léontine Anthony-Permeke, tante van de kunstschilder Constant Permeke. Zij was immers in 1887 de grondlegster van de fotozaak, die dan ook aanvankelijk *Photographie artistique Anthony-Permeke* heette en in portretfotografie gespecialiseerd was. Léontine bracht haar beide zonen al vroeg de beginselen van de fotografie bij en nam hen naderhand op in de zaak. De oudste foto's in het overzicht (periode 1893-1908) zijn dan ook van de hand van Léontine.

De wat verrassende titel van het boek wordt door Jan Dewilde als volgt verklaard. "Volgens van Dales *Groot Woordenboek der Nederlandse taal* slaat godenschemering niet alleen op de ondergang van de goden en de wereld, maar ook op

die van politieke, militaire en industriële machthebbers. Zij waren ervoor verantwoordelijk dat het mooie leper volledig van de kaart werd geveegd. Over de talloze begraafplaatsen blijft de schemering nog hangen. Maar ook de heropgebouwde en opnieuw charmante stad ademt melancholie en droomt van het voor altijd verloren paradijs." (blz. 8). De publicatie is een initiatief van de Stedelijke Musea in samenwerking met de Erfgoedcel leper. – (MR).

Jan Dewilde, *Godenschemering over leper. leper gezien door de fotografen Léontine, Maurice en Robert Antony, 1893-1930*, leper, 2007, 240 blz., ISBN 9789076991115.

Hieronder: het 'Nieuwerck' aan de oostzijde van de hallen van leper, op een marktdag vóór de Eerste Wereldoorlog. (© Foto Antony d'Ypres, Oostende).

Volgende bladzijde: het belfort en de hallen van leper staan in brand na verwoestende beschietingen op 22 november 1914. (© Foto Antony d'Ypres, Oostende).

INCENDIE HALLES d'YPRES.
22 NOV. 1914.

PHOTO
ANTONY
YPRES
28